

S:t Maria kyrka Ystad

Lunds stift

Kulturhistorisk
karaktäristik och bedömning

ANNA LINDQVIST 2020-01-10

S:t Maria kyrka, Ystad

Ystads och Sövestadsbygdens församling, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads och Färs kontrakt, Lunds stift

Ystad gamla staden 2:13, Ystad stad och kommun, Skåne län

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Ystad blev, liksom övriga kuststäder i Skåne, en viktig handelsort under medeltiden.

Ystadsområdet knöts till Östersjöområdets internationella handel som framför allt var inriktad mot Lübeck. Stadens borgare och klostret blev de betydande byggherrarna. S:t Maria kyrka eller Vårfrukyrkan uppfördes som stadens församlingskyrka under 1200-talets första hälft. Nordost därom grundlades Gråbrödraklostret för franciskanerna, enligt en inskription 1267, med klosterkyrkan S:t Petri kyrka, helgad åt Sankt Petrus. Den uppfördes ursprungligen med ett enkelt långhus, men utökades och tillbyggdes kontinuerligt fram till 1400-talet i en rik tegelarkitektur. Efter reformationen användes även S:t Petri som församlingskyrka. Den framgångsrika handeln satte också spår i den profana bebyggelsen. Flera borgargårdar i korsvirke och tegel uppfördes och de är fortfarande karaktäristiska för Ystads innerstad. Det så kallade Pilgrändshuset är idag Nordens äldsta bevarade korsvirkeshus med anslutande packhus.

Flygbild över S:t Maria kyrka i Ystad från sydväst. Direkt öster om kyrkan är Gamla Rådhuset och Stortorget belägna. I bakgrunden skymtar klosterkyrkan, S:t Petri. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

S:t Maria är centralt belägen strax väster om Stortorget i Ystad. Mellan torget och kyrkan ligger Gamla Rådhuset med nuvarande byggnad uppförd 1838–1839 på en senmedeltida rådhuskällare. Området väster om kyrkan och närmast kyrkobyggnaden var tidigare S:t Maria kyrkogård. På 1830-talet revs kyrkogårdsmuren och en gata drogs framför kyrkan. Den nuvarande platsbildningen väster om kyrkan iordningställdes på 1970-talet. I sydvästra hörnet av den gamla kyrkogården finns en senmedeltida tegelbyggnad med trappstegsgavlar och dekorativa blindingar, den så kallade latinskolan, från 1500-talets början och känd som Skandinavians äldsta bevarade skolhus. Den var i bruk som skola till 1841. En ny kyrkogård, numera benämnd Gamla kyrkogården, anlades väster om stadsvallen.

Ystad har bevarat prägeln av en betydande medeltids- och 1500-talsstad som från 1800-talet expanderade som följd av bland annat järnvägens och sjöfartens utveckling. Ystad utgör riksintresse för kulturmiljövården där det medeltida gatunätet, torgen och det äldre tomtmönstret, Mariakyrkan, klostret och andra byggnader och lämningar från medeltiden konstituerar värdena.

Kyrkobyggnaden

S:t Maria kyrka började uppföras under 1200-talets första hälft av tegel, som en romansk basilika med tre skepp. Mittskeppet, som sannolikt ursprungligen hade ett plant tak eller öppen takstol, enligt Theodor Wåhlins undersökning i samband med restaureringen 1924, valvslogs omkring år 1275 med spetsbågiga valv och försågs med senromanska kalkmålningar. En annan hypotes som framförts är att mittskeppet i likhet med sidoskeppen valvslogs från början. Kyrkan hade troligen ursprungligen ett smalare kor. Det är oklart om kyrkan ursprungligen var försett med torn eller om det tillfogades under senmedeltiden.

I mitten av 1400-talet tillkom ett nytt kor i sengotik och samtidigt förlängdes sidoskeppen mot öster och bildade en koromgång. Gaveln mot öster försågs med blindingar med koravslutningen i S:t Petri klosterkyrka som förebild. Valven i koromgången försågs med kalkmålningar. På södra sidan uppfördes en tillbyggnad, Heligkorskapellet. Även ett vapenhus uppfördes under senmedeltiden på kyrkans södra sida.

I slutet av 1500-talet och början av 1600-talet försågs kyrkan med bänkinredning. Denna ersattes 1886 med nya öppna bänkar, men en del bänkgavlar användes som väggpanel och placerades åter i bänkinredningen vid restaureringen 1924.

1624–1631 försågs kyrkan med en predikstol, tillskriven mästaren A.S., som sannolikt placerades vid pelaren öster om den nuvarande och fick sin nuvarande placering vid kyrkans återuppbyggande efter tornraset 1648.

1648 blåste tornets övre delar ned och skadade kyrkans västra del. Kyrkan återuppbyggdes med ett nytt torn och ett väl tilltaget tvärskepp i långhusets västra del av en arkitekt och byggmästare vid namn Albertus. Teglet levererades från olika platser, en del stenar återanvändes från den nedrivna Helgeandskyrkan. Det dröjde dock tills tornet var färdigbyggt, 1689 var tornkupol och spiran klara och täcktes troligen ursprungligen med kopparplåt. Det avslutade arbetet utfördes av tornbyggaren Peter Rising från Eksjö. Tvärskeppet och mittskeppet, som även fick en ny takstol, täcktes med gjuten blyplåt, medan sidoskeppen och koromgången hade tegeltak.

På 1710-talet förnyades inredningen. Johan Jerling fick i uppdrag att förse kyrkan med en ny läktarbarriär och orgelfasad. Den färdigställdes under åren 1720–1724 med målningar av Carl Mörth från Lund med scener ur Gamla och Nya testamentet på läktarbarriären. Under arbetets gång fick församlingen en stor donation till en ny altarpupp. Det uppdraget gick även till Jerling och Mörth. Arbetet drog ut på tiden och altarpuppen var helt klar först 1733. Det medeltida altarskåpet flyttades till koromgången.

1766 förlängdes orgelläktaren längs södra sidan och dekorerades av målaren Christ. H Johansson.

I slutet av 1830-talet beslutade församlingen att kyrkan skulle renoveras och de vände sig till domkyrkoarkitekt Carl Georg Brunius. Brunius ansåg att kyrkans olika byggnadsepoker behövde få en harmonisk helhet. I hans restaureringsideal innebar det bland annat att de yngre tilläggen skulle anpassas till den ursprungliga medeltida byggnadens karaktär. Han strävade efter att ge kyrkan och kyrkorummet symmetri och överskådlighet. Restaureringsplanen genomfördes bara delvis. 1840–1853 revs två äldre tillbyggnader på södra sidan, innehållande Heligkorskapellet /sakristia respektive vapenhus. Sannolikt hade även Heligkorskapellet under 1600-talet delvis ombyggt till gravkor för borgmästare Graa. Ingången på södra sidan murades igen och en ny ingång togs upp i koromgången i sydost. Fasaderna kompletterades med strävpelare och västportalen fick nya portar. Tornets större fönster mot söder och norr murades igen och västfönstret förminskades. Fönsteröppningarna i östra partiet förstörades och nya fönsterbågar av gjutjärn tillkom. Även tvärskeppens fönsteröppningar omgjordes. En skorsten drogs upp genom koromgångens östra del. Tvärskeppets södra gavelspetsar ommurades och ankarjärn med årtal 1650 ska ha tagit ner. En del av arbetena utfördes efter ritningarna, som var utförda av Carl Georg Brunius.

1877 fick kyrkan en ny orgel tillverkad av orgelbyggare Marcussen, Aabenraa i Danmark med fasad målad i ekimitation. På 1880-talet omgjordes markytan utanför kyrkan.

1886 utfördes en omfattande ombyggnad av kyrkan efter ritningar av stadsarkitekten i Ystad, Peter Boisen. Sidoskeppens och koromgångens taktegel byttes mot kopparplåt. Nya öppna bänkar ersatte bänkgavlarna från 1500- och 1600-talen, varav en del sattes upp som väggpanel. De nya bänkarna tillverkades med bänkarna i Marsvinsholms kyrka som förebild. Nytt golv av cement lades och de talrika gravhällarna togs upp.

Ca 1900 fick kyrkan återigen en ny orgel byggd av orgelbyggare J Magnusson, Göteborg. Tornuret installerades omkring år 1920.

1916 inkom församlingen med önskemål om att förnya bland annat uppvärmningen och belysningen i kyrkan. I samband med det besökte professor i arkitekturhistoria och sedermera riksantikvarien Sigurd Curman på Överintendentsämbetets uppdrag kyrkan. Curman hade mellan åren 1905–1917 gjort byggnadsarkeologiska undersökningar och restaurerat Vreta klosterkyrka i Östergötland. Överintendentsämbetet föreslog därefter att ett fullständigt förslag till kyrkans inre restaurering skulle tas fram av en sakkunnig person. Uppdraget gick till domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlin.

Åren 1923–1924 restaurerades kyrkan efter ritningar utförda av domkyrkoarkitekt Theodor Wåhlin och kyrkoherde Sam Stadener. Wåhlin (1864–1948) var domkyrkoarkitekt i Lund mellan åren 1902–1943. I sina restaureringsuppdrag försökte han bevara byggnadsverkens olika historiska tillägg, även om han, liksom många andra arkitekter, ogillade den föregående generationens tillägg. I S:t Maria kyrka var det framför allt stadsarkitekt Peter Boisens förändringar på 1880-talet som avlägsnades. Västportalen försågs med nya kopparklädda portar. En ny rundbågig ingång togs upp i södra tvärskeppets östra sida med invändigt vindfång. Ingången på koromgångens sydöstra sida, som togs upp 1840, sattes igen och ersattes med ett fönster. En tillbyggnad innehållande sakristia uppfördes på norra sidan. Vapenhuset omgjordes och den glasade nygotiska mellanväggen som avskilde sakristian i öster flyttades dit. Nytt golv av rött tegel lades med åternedläggning av bevarade gravhällar och med kalkstensgolv i koret. Bänkinredningen från 1886 ersattes av en ny med återanvändning av äldre bänkinredning från slutet av 1500-talet och tidigt 1600-tal. En del av de öppna bänkarna från 1886 återanvändes eventuellt under läktaren och längs ytterväggarna. Koret försågs med panelväggar och skåpinredning av ek med korbänkar i söder och norr, tillverkade av Nordiska Kompaniet. En ny altarring med äldre skulpturer av Maria och Johannes tillkom. Ny läktare på kyrkans norra sida samt ombyggnad av den äldre läktaren. Återuppsättning och rekonstruktion av Johan Jerlings orgelfasad från 1720, som delvis fanns bevarad utfördes. Kyrkan försågs med nytt dörrparti mellan kyrkorum och vapenhus med flankerade skåpsbänkar och nytt vindfång i södra tvärskeppet. Interiören målades om. Kyrkan återinvigdes 25 mars 1925.

1928 ersattes mitskeppets blyplåt med kopparplåt och delar av takstolen förnyades.

1931 utfördes en utsmyckning av brons i västportalens tympanonfält av skulptören Oscar Antonsson. Antonsson (1898–1960), som både var konsthistoriker och konstnär och har gjort ett flertal offentliga skulpturer, formgav även föremål för bl. a Ystad Metallindustri.

1966 införskaffades ett nytt orgelverk av Hammarbergs Orgelbyggeri AB, Göteborg.

På 1990-talet och år 2000 lades ny kopparplåt på lång- och sidoskeppen, tornhuv och spira samt på norra trapptornet. 2004–2005 försågs kyrkan med bl. a nytt värmesystem och ny el

och tornet ombyggdes. 2010–2011 renoverades sakristiebyggnaden interiört och försågs bl. a med HWC-toalett och nytt möblemang från Gärsnäs.

Sammanfattningsvis så finns kyrkobyggnadens äldsta murar från 1200-talets första hälft bevarade öster om tvärskeppet med två fönsteraxlar. Koret och koromgången öster därom tillhör byggnadsskedet från mitten av 1400-talet. Tvärskeppet och tornet uppfördes efter tornraset 1648, men tornspiran färdigställdes först 1689. Sakristian tillbyggdes i norr 1924 efter ritningar av Theodor Wåhlin.

Exteriör

Kyrkan är orienterad i öst-västlig riktning med långhus med kor och koromgång i öster, sakristia i norr och tvärskepp i långhusets västra del samt torn i väster.

Kyrkan har en något utkragad sockel av rött tegel med skråkantad övre kant. Sakristians sockel består av natursten. Fasaderna är uppförda av rött handslaget tegel i olika utförande och förband. Mittskeppets romanska del avslutas upptill med en rundbågelist, medan övriga delar har en sågtandslist. Korets gavel mot öster är försett med dekorativa blinderingar i spetsbågemonster. Tvärskeppen har mot norr och söder dubbla gavelrösten. Fasaderna är försedda med strävpelare, varav en del är återuppförda 1840. På den södra sidan finns i den sydvästra strävpelaren en infälld minnestavla av svart marmor från 1820 över handelsmannen Johan Rudolph Haak och hans hustru som är begravda utanför kyrkan.

Tornet har två ljudöppningar med brunmålade träluckor åt varje väderstreck. De mindre fönstren i kupolen används av tornväktaren. Tornet förseddes omkring 1920 med urtavlor i varje väderstreck, däröver är klockspelet installerad i den genombrutna spiran.

Mittskeppet, tvärskeppet och sakristian täcks av sadeltak, sidoskeppen och koromgången av pulpettak, tornet har en karnisformad huv och hög spira och trapptornen täcks av kupoltak. Samtliga tak är från omläggningen på 1990-talet och år 2000 och täckta med falsad kopparplåt i skivtäckning. Sakristians kopparplåt bör härröra från nybyggnationen 1924.

Kyrkans fönsteröppningar är dels rundbågiga i kyrkans äldsta del, dels spetsbågiga i den östra delen med murade mittposter. Samtliga fönsterbågar, med undantag av sakristians, är av svartmålat järn och fästade direkt i muren. De är försedda med blyspröjs i ett diagonalt

mönster med delvis färgat glas i de övre dekorativt utformade spröjsarna. Flera av fönsterbågarna härrör från 1850-talet, medan en del sattes in vid renoveringen 1923–1924. Sakristians fönster består i väster och öster av smala ljusöppningar och i norr finns ett skyddsglas i en båge av ek för det målade glasfönstret.

Kyrkans huvudingång är via tornet i väster. Porten tillkom 1924 och är utvändigt klädd med kopparplåt med en mindre centralt placerad gångdörr. Det överliggande tympanonfältet är sedan 1931 försett med en bronsrelief föreställande Maria med barnet, utförd av skulptör Oscar Antonsson. Båda trapptornen har rundbågiga dörröppningar från väster genom enkla dörrblad klädda med brunmålad stående profilerad panel och tröskelstenar av kalksten. På södra tvärskeppets östra sida togs en ny ingång upp 1924. Dörröppningen är rundbågig och dörrbladet, i likhet med västportalen, klätt med kopparplåt. Till sakristian finns en ingång på den västra sidan med en ramp av smågatsten. Dörrbladet är klätt med profilerad panel lagd i fiskbensmönster samt med ett rundbågeformat överljusfönster med glas i blyspröjs. På sakristians östra sida finns en dörr till källaren. På koromgångens sydöstra sida finns spår av den dörröppning som togs upp 1840 och sattes igen 1924. I öster finns även en igenmurad stickbågig öppning.

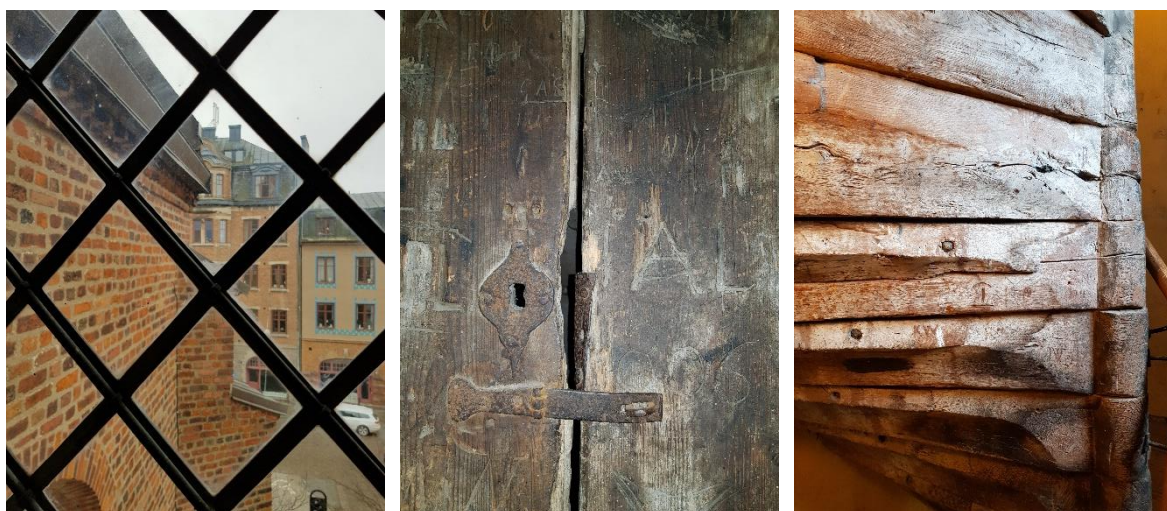
Interiör

Kyrkorummet består av ett mittskepp med sidoskepp, kor och koromgång samt i väster ett tvärskepp. Kyrkans huvudingång är via vapenhuset i tornets bottenvåning.

Vapenhuset är beläget i tornets bottenvåning med ett golv av rött tegel från den omfattande restaureringen 1923–1924. Då flyttades även det glasade nygotiska dörrparti, som nu avdelar vapenhuset i en inre och en yttre del, från koromgången. Mellanväggen är indelad i ett större mittparti med två sidodörrar. Mot väster är ytterportarna utförda av trä med enkel oprofilerad spegelindelning målade i en grågrön kulör med kraftiga bandgångjärn och ett äldre lås. Dörrarna är sannolikt från 1924 med ett återanvänt lås. På den norra väggen finns två mindre stickbågiga fönsteröppningar som saknar innanfönster. Väggarna är putsade och avfärgade i vitt. Taket i den västra delen är ett gråmålat bräddtak och i den östra delen finns spår av 1700-talsmålningar med änglamotiv i taket. Från den östra delen leder i norr och söder dörrar med gråmålad stående panel till trapptornen. Mot kyrkorummet i öster finns ett dörrparti i 20-talsklassicism målat i en tidstypisk grön marmorering.

Det *södra trapptornet* leder till läktaren och vidare till klockvåningen. I bottenvåningen finns ingång från såväl vapenhuset som utifrån i väster. Trappan, som är utformad som en spiraltrappa, är av ek från tornets uppförande på 1600-talet med delvis bytta steg. På trappan finns en rad äldre ristningar med namn, symboler och årtal. Väggarna är putsade och avfärgade i en svagt gul ton. Trappans första avsats har dörrar till rummet bakom orgelläktaren samt till den södra sidoläktaren. Tornrummet på tredje våningen har på södra sidan en branddörr som leder till långhusvinden. I takstolarna finns delar av ekvirke från 1600-talets takstol. Över valven finns på södra sidan en igenmurad romansk fönsteröppning. Nästa våning utgörs av klockvåningen, varifrån i väster finns en brant trappa upp till tornets övre delar, där tornväktaren eller lurblåsaren använder femte våningen. Tornväktaren i Ystad har sedan lång tid tillbaka blåst i sin lur från tornet för att lugna eller varna stadens befolkning. Däröver finns urverk och klockspel.

Det *norra trapptornet* nås i likhet med det södra från vapenhuset och genom en ytterdörr i väster. Trappan är delvis bevarad sedan tornet uppfördes 1650. Vid trappans första avsats finns dörrar till läktaren samt till rummet i tornets västra del. Ovanför orgelläktaren är trappan avstängd.

Orgelläktaren sträcker sig utmed tvärskeppets västra del samt längs hela den södra sidan och längs halva den norra väggen. Den bärs upp av gulmarmorade kolonner med förgyllda kapital. Barriärens mittparti har speglar med bibliska motiv, målade 1720 av Carl Mörth. Barriärens nederkant är dekorerad med nedhängande skurna förgyllda festoner. Den norra sidan, som uppfördes 1924, har ett golv av brunbetsade bräder med gradänger och gråmålade samtida bänkar. Den södra sidan, som byggdes 1766, har också gradänger med bevarade bänkar. Orgelfasaden återuppbyggdes 1924 med återanvändning av originaldelar från Johan Jerlings orgelfasad från 1720-talet. Den är målad i en grön marmorering med förgyllda skulpturer och dekorativa partier. Orgeln flankeras av två mindre rundbågiga dörröppningar, där den norra leder till orgelhuset och den södra till ett större utrymme i tornets västra del. Rummet används för organisten och kören och golvet är täckt med en linoleummatta och upplyses av tornets fönster i väster.

Tvärskeppet, som uppfördes efter att tornet rasat in 1648, är indelat i sex travéer och har sedan renoveringen 1924 samma golvbeläggning som vapenhuset och övriga kyrkan. I gångarna är äldre gravhällar nedlagda. Under läktaren i söder och norr ligger ett brunlaserat brädgolv ett steg högre än tegelgolvet. På den södra sidan finns två rader med gråmålade öppna bänkar

från 1924 som vänder sig mot mittskeppet. På den södra sidan har bänkarna kallats fiskarebänkarna i folkmun, eftersom fiskarna som bodde i Revhusen nere vid hamnen satt där. På norra sidan satt dragonerna. På den norra sidan har bänkarna ersatts av soffor och fåtöljer. Öster därom finns sedan 1924 ett dopkapell med dopfunt och det medeltida altarskåpet uppsatt mot den östra väggen.

Mot väster finns ett grönmålat dörrparti med en fyllningsdörr till vapenhuset. Dörrpartiet flankeras av två loger eller skåpbänkar med sidostycken med fönster med antikglas i profilerad träspröjs, som även tillkom 1924 efter ritningar av Theodor Wåhlin.

Väggarna är putsade och avfärgade i vitt. Över fönsteröppningarna i norr och söder finns ritsningar i putsen som markerar formen för de äldre fönsteröppningarna. Fönstren saknar innanfönster och har nedtill en metallränna för avrinning av kondensvatten. I det södra tvärskeppets östra hörn finns ett vindfång till den ingång, som nyupptogs 1924.

Mittskeppet har i stort sett samma ytskikt som tvärskeppet. Den västra delen som ansluter till tvärskeppet utgör kyrkans äldsta del. Mot koret i öster finns ett högt kryssvalv med senromanska dekormålade valvribbor. Mot söder och norr finns rundbågiga öppningar mellan kvadratiske pelare och valv av huggen kalksten till sidoskeppen.

Sidoskeppen, som tillhör kyrkans äldsta byggnadsperiod på 1200-talet mynnar i väster mot tvärskeppet som uppfördes efter tornraset 1648 och mot öster till koromgången som tillbyggdes i mitten av 1400-talet. Sidoskeppen täcks av ribblösa kryssvalv och väggar och valv är tunt putsade och avfärgade i vitt. Tegelgolven är, liksom övriga golv i kyrkan, från 1924 med återlagda gravhällar. Mot ytterväggarna står gråmålade träbänkar från 1924.

Koromgången och koret tillbyggdes i mitten av 1400-talet. I den norra pelaren finns en senmedeltida ciborienisch med gallerdörr bevarad, där det invigda nattvardsbrödet förvarades. Korets golvnivå ligger två steg högre än det omgivande tegelgolvet och är belagt med kalkstensplattor med ett par äldre gravhällar. Koret täcks av höga kryssvalv som är putsade och avfärgade i vitt. På södra och norra väggen finns under fönsterraden två stickbågiga öppningar försedda med luckor av stående brädor och bandgångjärn. Koret avskiljs från koromgången i söder och norr sedan renoveringen 1924 genom korbänkar av ek som mot koromgången bildar en panelvägg med skåp. I öster avskiljs altaret av en rak genombruten altarring.

Koromgången täcks av svagt spetsbågiga kryssvalv. I öster finns fragment av medeltida kalkmålningar mot den östra väggen och valvet. På motsatt vägg mot väster finns en större målning som i scener framställer S:ta Doroteas martyrskap. Därunder leder en stickbågig dörröppning med fyra trappsteg ned till ett välvt utrymme under koret. Den murades igen 1924, men togs åter upp och försågs med en järngrind 1988. På den norra koromgångens norra sida finns ingången till sakristian.

Sakristian, som nyuppfördes 1924 efter ritningar av Theodor Wählin, har två ingångar, dels från den norra koromgången dels utifrån på den västra sidan. Dörren från koromgången utgörs av renässansinspirerad ekdörr. Sakristietillbyggnaden är indelad i ett kapprum med vindfång, wc, garderob, städutrymme samt dörr i norr till sakristian. Samtliga golv utgörs av rött tegel. Sakristian är inredd med i öster en kalkstensavsats med bland annat ett altare och en piscina. På den norra väggen finns en rundbågig fönsteröppning med en glasmålning utförd av Yngve Lundström, med texten *Y. Lundström. N.P. Ringström, feb. 1925. skänkt år 1924 av*

kyrkovärden J.Adren. Konstnären och dekorationsmålaren Yngve Lundström (1885–1961) har utfört ett stort antal glasmålningar och utsmyckningar i ett flertal profana byggnader och kyrkor. Även sakristians möblemang är tillverkade 1923–1924 efter ritningar av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin.

Inredning och inventarier

Altaret är murat och vitputsat och har enligt uppgift förvaringsnischer för nattvardsredskapen.

Altaruppsatsen upptar korets hela östra vägg och är tillverkad av bildhuggaren Johan Jerling åren 1718–1733. Jerling, (f ca 1680–1753) var son till träbildhuggaren Hans Jerling som hade arbetat för Hedvig Eleonora och Magnus Gabriel De la Gardie. Johan var lärgosse eller gesäll i någon eller några stockholmsverkstäder. 1709 blev han anställd av Christina Piper för inredningen av Krageholms slottskapell, men han gjorde även arbeten i hennes patronatskyrkor. Altaruppsatsen utgörs av en kraftfull barockkomposition med de centralt placerade altartavlorna föreställande Nattvarden i centrum och däröver Kristi dop, målade av Carl Mörth i Lund. Mörth (1690–1768), tillträdde 1722 en tjänst som ritmästare hos Kungl Akademien. Altaruppsatsen är arkitektoniskt uppbyggd med skulpturer av bland annat de fyra evangelisterna. Medel till altaruppsatsen donerades 1718 av rådmanskan och apotekerskan Anna Maria Gyllenboij och en påskrift daterar den till 1724.

Mittpartiet till ett äldre *altarskåp* är uppsatt på norra tvärskeppets östra vägg. Det är tillverkat av ek omkring år 1400 med Kristus och Maria som det centrala motivet tronande under rikt utsirade baldakiner omgivna av bland annat sittande apostlar. Det har sannolikt varit kyrkans äldsta altarprydnad och ersattes av den nuvarande altarpopsatsen 1720. Efter ett flertal olika turer om altarskåpets förvaring deponerades det till Lunds universitets historiska museum 1878. I samband med den omfattande restaureringen av kyrkan 1924 återfördes det till kyrkan och fick sin nuvarande placering.

Altarringen, eller altarskranket, tillkom 1924 och har en rak genombruten barriär målad i svart marmorering. Den flankeras av stora sidofigurer, skulpturer av Maria och Johannes, som sannolikt tillhört en kalvariegrupp från sent 1400-tal eller tidigt 1500-tal som varit placerad i Heligkorskapellet.

Dopfunten är av brons och enligt påskrift gjuten 1611 i Lübeck av Reinholdt Benning. Den är skänkt till kyrkan av borgmästare Hans Tillufsen.

Predikstolen är placerad på den norra pelaren mellan tvärskeppet och det medeltida mittskeppet med uppgång genom pelaren från norr. Predikstolen är tillverkad 1626 och förgylld 1631, enligt en texttavla i kyrkan. Predikstolen är tillverkad av sandsten, svart kalksten och alabaster. Baldakinen är skulpterad av ek. Den femsidiga korgen bärs upp av en fristående skulptur av Moses. Spegelarna med motiv i relief föreställande bl. a Nattvarden och Korsfästelsen flankeras av kolonnetter av svart kalksten. Trappan av kalksten med profilerat kalkstensräcke går genom murpelaren i norr. På räckets finns äldre inskriptioner med årtal och initialer. Det finns två liknande predikstolar, en i Lunds domkyrka, daterad till 1592 och en i S:t Petri i Malmö, från 1599. Predikstolen är tillskriven mästaren A.S. Signaturen står för den s.k. Borsjömästaren, som arbetade för Otte Marsvin på Borsjö, nuvarande Marsvinsholm, under några år omkring 1625. Predikstolen konserverades 1924 och på baldakinen finns nygjorda ornament som är märkta 1924.

Bänkinredningen är sluten i fyra kvarter. Den är utförd i mörkbetsad furu 1924 efter ritningar av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin med återanvändning av bänkluckor och gavlar från den äldre bänkinredningen av ek från slutet av 1500-talet och 1600-talet, som föregick 1889 års öppna bänkar. En del bär årtal, sköldar, bomärken eller initialer. En del nyttillverkade delar har ANNO 1924 utskuret.

Orgelfasaden är tillverkad av Johan Jerling 1724. Den demonterades 1877 och återuppsattes 1924. Även orgelläktaren och barriären är tillverkade av Johan Jerling med målningar föreställande Kristi liv av Carl Mörth. Den södra läktarbarriärens målningar är utförda 1768

av målaren Christ. H Johansson i Ystad. Orgelverk tillverkat 1966 av Hammarbergs Orgelbyggeri, Göteborg.

Kyrkan har tre *klockor*, storklockan eller Knutsklockan är omgjuten 1672 och 1778. Mellanklockan är daterad 1558 och omgjuten 1850. Lillklockan är gjuten 1624. Kyrkan har även ett klockspel med 36 klockor, tillverkat av M & E Ohlssons klockgjuteri i Ystad 1970.

Kyrkan har två *triumfkrucifix*, det ena, som sannolikt är från 1500-talets början, är sedan 1924 placerat i triumfbågen på ett då nyttillverkat kors. Krucifixet har enligt uppgift tidigare hängt i Heligkorskapellet, som revs 1840 och ingått i en kalvariegrupp. Det andra krucifixet, som hänger i mittskeppet, är sannolikt det som ursprungligen hängde i triumfbågen.

Kyrkan har ett flertal *nummertavlor* med enkla förgyllda nygotiska ramar.

Övriga inventarier i kyrkan är bland annat ett flertal *epitafier* från 1600-talet, framför allt över stadens borgmästare och handelsmän. Vid restaureringen 1924 återplacerades 34 *gravhällar* från 1600- och 1700-talen i kyrkans golv eller ställdes upp mot yttervägg i koromgången. Vid restaureringen tillkom även sexton ljusplåtar av förgylld mässing efter ritningar av Theodor Wåhlin. Då återfick även kyrkan en medeltida ljuskrona av järn.

Kyrkogård

Kyrkan omges av den före detta kyrkogården, som sedan 1880-talet är iordningställd med gräsytor, vilka tidigare varit omgärdade av ett smidesstaket. Närmast kyrkan är en dekorativ stenläggning lagd med omväxlande kullersten, små- och storgatsten samt med ränndalar för vattenavrinning i dekorativa mönster. En ny kyrkogård anlades 1812 väster om stadsvallen, den benämns numer Gamla kyrkogården. Där uppfördes ett gravkapell 1886 efter ritningar av stadsarkitekten Peter Boisen. Ytterligare en kyrkogård anlades i västra utkanten av Ystad, Nya kyrkogården, där Uppståndelsens kapell uppfördes 1956 efter ritningar av arkitekterna Gustaf Birch-Lindgren och Rudolf Holmgren, Stockholm.

Kulturhistorisk karaktärisering av S:t Maria kyrkoanläggning

S:t Maria kyrka utgör tillsammans med rådhuset, latinskolan och den övriga bebyggelsen runt torget en mycket väl sammanhållen bebyggelsestruktur, som även utgör område av riksintresse för kulturmiljövården.

S:t Maria kyrkan utgör en mycket välbevarad representant för de stora och påkostade stadskyrkorna som uppfördes i de medeltida städerna med bland annat inflytande från invandrande handelsmän och hantverkare. Kyrkan är en av Skånes få romanska tegelbasilikor och har trots ett flertal förändringar och tillbyggnader behållit sin medeltida karaktär avseende volym och exteriör utformning med mitt- och sidoskepp, koromgången och östgavelns blindingar. Tvärskeppet och tornet tillkom efter tornraset 1648, och uppfördes också med rött handslaget tegel. Restaureringarna av domkyrkoarkitekterna Carl Georg Brunius på 1840-talet och Theodor Wählin på 1920-talet har skapat en sammanhållen exteriör, där sakristian från 1924 varsamt infogats i tegelarkitekturen.

Interiören präglas av kyrkorummets rymd genom de höga valven och de stora fönsteröppningarna. De talrika gravhällarna och begravningsvapnen utgör en ovärderlig källa till kunskap om äldre tiders bildvärld och begravningsstraditioner. De visar även på borgerskapets starka ställning i staden och berättar om de släkter som bidragit till kyrkans nuvarande utformning och är en viktig del av stadens historia. I kyrkans interiör finns även intressanta spår från medeltiden, såsom ciborien, kalkmålningar och spår av äldre fönsteröppningar. Över valven finns även en igensatt rundbågig fönsteröppning.

Den fasta inredningen är av mycket hög kvalitet, som bland annat altarskåpet, altarpuppen, predikstolen, kalvariegruppen, dopfunten, bänkarna, orgelläktaren och orgelfasaden. Altarpuppen och orgelfasaden är tillverkade av Johan Jerling och har stora konstnärliga värden. De har även lokalhistoriska värden, med kopplingen till Christina Piper och Krageholm samt att hans lärning Matthias Stenberg, vilken med altarpuppen i S:t Maria som förebild, utfört förenklade varianter i t ex Löderups och Valleberga kyrkor. De bevarade bänkluckorna och gavarna från 1500- och 1600-talets bänkinredning med årtal, sköldar, bomärken och initialer utgör ett ovanligt inslag och kan berätta om det förr så viktiga systemet med bänklängder.

Den senaste genomgripande restaureringen utfördes 1923–1925 av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin och präglar i hög grad dagens kyrkorum med bland annat tegelgolv, bänkinredningen, korbänkar och skåp, skåpsbänkar, värmeelementsinklädsel och väggplåtar samt även vapenhusets nyinredning. Hans tillägg i kyrkan har både drag av medeltidsromantik och tidens 20-talsklassicism och har stora arkitektur- och restaureringshistoriska värden. Den äldre inredningen kompletterades med nya delar och har försetts med årtal 1924, i likhet med den restaureringsideologi som professorn och riksantikvarien Sigurd Curman genomförde vid Vreta klostrets kyrka 1915–1917.

Värt att notera är även att trappornas från mitten av 1600-talet har delvis bevarade sprittaltrappor av ek och de talrika äldre inskriptionerna som återfinns så väl i trapporna som på predikstolstrappan. Det är även viktigt att fortsätta värna om traditionen med tornvaktaren, vilken idag förvaltas av kommunen.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Kyrkan är ett välbevarat byggnadsverk från medeltiden och utgör som helhet ett kulturarv med nationell betydelse. Att bevara kyrkobyggnaden i sin nuvarande skepnad med all den information den bär på är en viktig uppgift i arbetet med att förvalta de kulturhistoriska

värdena. Kyrkan speglar med sin intressanta byggnadshistoria och med sina rika inventarier stadens utveckling från 1200-talet fram till våra dagar. I stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är betydelsefulla komponenter i kyrkans nuvarande helhetsgestaltning.

Foto:1905. Bilden är hämtad från riksantikvarieämbetets bilddatabas Kulturmiljöbild.

”Ju mer man fördjupar sig i studiet af denna byggnad, och ju mera man ur dess ännu bevarade minnesmärken och öfriga fasta såväl som lösa inventarier från äldre och senare tider med pietet vårdas och åt framtiden bevaras i så värdigt skick, att äfven kommande generationer här kunna på ett lefvande sätt erfara samhörigheten med en gången tid.”

Theodor Wählin 1916.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkotomten är skyddade enligt 4 kap. Kulturmiljölagen.

S:t Maria kyrkoanläggning är belägen inom fornlämningsområdet Ystad 50:1, stadslager, som innebär kulturlager i miljöer av stadskaraktär och sydväst om tornet finns en övrig kulturhistorisk lämning utsatt på Ystad 48:1, som avser påträffade gravar sannolikt från den äldre kyrkogården. Dessa är skyddade enligt 2 kap. Kulturmiljölagen.

S:t Maria ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården, Ystad [M167] samt ingår i området *Ystad* som är utvärderat som Särskilt värdefull kulturmiljö i Kulturmiljöprogram för Skåne, framtaget av Länsstyrelsen.

Källor och litteratur

- Andersson, Hans, Anglert, Mats, *By, huvudgård och kyrka*. Studier i Ystadsområdets medeltid. 1989.
- Bedoire, Fredric. *Den svenska arkitekturens historia 1000–1800*. 2015.
- Borg, Gösta, Carlquist, Sven. Ystadshistoria i sten. Ystads fornminnesförening 1907–1967.
- Dahlberg, M (red.) *Skåne – landskapets kyrkor*. Sockenkyrkorna, kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet 2015.
- Dahlberg, M. Franzén, K. (red) *Sockenkyrkorna*. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Riksantikvarieämbetet 2008.
- Grandien, Bo. *Drömmen om medeltiden. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare*. Nordiska museets handlingar 82. 1974
- Länsstyrelsen Skåne. *Samhällsplanering & kulturmiljö. Kulturmiljöprogram*. Särskilt värdefulla kulturmiljöer i Skåne.
- Rosborn, Sven. *Vor Frue- eller Mariakyrkan i Ystad*. 2012.
- Skånska kyrkor. Skånes Hembygdsförbund Årsbok 1997.
- Svensk Biografiskt lexikon, Jerling, släkter, 1973–1975.
- Vård- och underhållsplan för S:t Maria kyrka, Ystad*, Restaurator, Malmö, 2005-11-15.
- Wåhlin, Theodor, *Ystads S:ta Maria kyrka. Kyrkans och dess fasta inventariers historia samt plan för deras återställande*. Lund 1916.

Lantmäteriet - Historiska kartor

Riksantikvarieämbetet – Fornsök, Kulturmiljöbild, Riksintressen för kulturmiljövården.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2019-03-28

Fältinventering, foto och rapportsammanställning: Anna Lindqvist, byggnadsantikvarie
Kulturhistorisk karakteristik och rekommendationer: Anna Lindqvist, efter samråd med Ystads och Sövestadsbygdens församling.

Färdigställd: Remissrapport 2019-04-29, reviderad och färdigställd 2020-01-10

Sammanfattning till BeBR

Stomme: Murverk – Tegel, gråsten

Fasadmaterial: Tegel

Fasadkulör: Röd

Takform: Sadeltak, Torntak, Pulpettak

Taktäckningsmaterial: Kopparplåt – skivtäckt

Antal våningar: 1

Byggnadsdel: Kor med koromgång – öster, Tvärskepp-söder och norr, Sidoskepp-söder och norr, Torn-väster, Sakristia-norr.